

УДК:070:378(477.7)(091)“18”

О. В. Усманова

ХАРКІВ – ЦЕНТР КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТРАДИЦІЙ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

У статті розглянуто чинники, які вплинули на розвиток української преси на території Східної України в XIX ст. Виокремлено та проаналізовано роль відкриття університету в Харкові на культурно-духовний розвиток українського суспільства, розповідається про реформаторську діяльність ученого Василя Каразіна. Розкрито політичну ситуацію, що впливала на історію функціонування періодики в цьому провінційному містечку.

Ключові слова: преса, історія, університет, культурно-духовний розвиток, освіта, реформатор, влада, альманах.

I. Вступ

Преса є невід'ємною складовою людської культури. Дедалі більше людей великого значення надають ознайомленню та вивченню традицій власного народу, його духовного та культурного розвитку. Це допомагає формувати нову, інтелектуально ціннісну націю.

До питання функціонування української преси як культурного розвитку народу зверталось багато науковців, зокрема С. Єфремов, А. Животко, І. Михайлин, М. Нечитайлюк, М. Романюк, І. Срібняк та ін.

II. Постановка завдання

Мета дослідження – простежити роль провінційного міста Харкова на духовно-культурний розвиток українського суспільства завдяки виникненню національних періодичних видань.

III. Результати

Сприятливий період для розвитку української журналістики в XIX ст. розпочинається в Харкові. З появою в цьому провінційному містечку університету культурне життя українського суспільства помітно покращується. Харків можна було сміливо називати потужним осередком науки, культури та освіти Східної України, що перебувала під владою Російської імперії. Відомим є той факт, що історія університетської освіти розпочалася ще задовго до XIX ст., а саме з XVI ст., коли практично по всіх українських землях була запроваджена широка мережа навчальних закладів. Перша школа з'явилася в 1595 р. у Ярославі під егідою київського князя Ярослава Мудрого.

Проте після приєднання до Російської імперії значної частини Правобережної України наша держава поступово почала втрачати всякі залишки її автономного статусу в межах імперії. У зв'язку із цим у кінці XVIII ст. усі вищі навчальні заклади України в нових умовах поступово деградували або свідомо винищувалися російським урядом.

Прагнення повернути та продовжувати потужні культурно-освітні традиції були реалізовані в 1803 р. в Харкові. Організатором

справи заснування Харківського університету був харків'янин, видатний просвітител, учений та науковий діяч Василь Назарович Каразін. Він став одним із найпомітніших ідеологів інтелектуального та культурного відродження української нації.

Займаючись науковою та реформаторською діяльністю, Василь Каразін багато уваги приділяв питанню освіти. Таку лінію діяльності він обрав для себе, будучи державним службовцем за часів правління імператора Олександра I. Саме В. Каразін допомагав реформувати країну, подавши до розгляду низку ідей, які відкрили освітні шляхи, крізь які ринув духовний розвиток українського суспільства.

Вагомим його внеском було створення Міністерства освіти, яке почало функціонувати на початку XIX ст. з його ініціативи. Він також працював над проектами організації народної освіти, склав проект статуту університетів, розробив програми та плани для вишів Росії. Про те, що народна освіта була його справою життя, свідчить цитата самого просвітителя, яку навів у своїй праці дослідник П. Пиріг: “Народна освіта! Якби через півсотні років я, врешті-решт, міг стати міністром, то більш всього бажав би посісти посаду міністра народної освіти... Міністерство військове, Міністерство законних справ і будь-яке інше слугують одне одному як частина одного загального управління; вони працюють лише для теперішнього. Міністерство ж освіти повинне впливати на діяльність всіх інших, маючи собі за мету подив і визнання століть грядущих” [4].

В історії української освіти його роль залишається важливою та цінною: реформатор народної освіти, громадянин, який не лише передбачив подальший культурний розвиток суспільства, а й спроектував потужний науковий потенціал у практичну площину.

До Харківського університету були запрошені іноземні вчені, яким не скупилися на заробітну платню: “...до Харкова потяглися відомі європейські вчені, приваблені сюди передусім фінансовими міркуваннями”

[3, с. 14]. Більше ніж половину викладацького складу Харківського вишу становили іноземці: “більш за все дала Німеччина (18 душ), потім Слов’янські землі (7 душ) і Франція (4 душі)” [3, с. 14].

На початку XIX ст. провінційної журналістики на теренах Росії практично не існувало. Тому зарубіжні вчені вирішили виправити цю ситуацію й започаткувати періодичні видання на території університетського містечка. Адже, будучи представниками централізованих держав, розуміли, що для культурного розвитку суспільства невід’ємною складовою є виникнення й розвиток періодики. І. Михайлин вказував, що саме німецькі “...професори Харківського університету прищепили нашому місту свою національну концепцію журналістики й виступили першими видавцями й редакторами періодичних видань” [3, с. 16].

З 1812 р. зі стін Харківської друкарні починають виходити перші пресові видання: “Харьковский еженедельник” (1812 р.), “Украинский вестник” (1816 р.), “Украинский домовод” (1817 р.) тощо. Невипадково “за Харковом закріпилася слава колиски української журналістики в підросійській Україні” [3, с. 5]. Ці видання дали змогу українському народові заявити про себе, свою історію та культуру. Як зауважує І. Срібняк, «мета цих часописів: “дать лучшее понятие о здешнем крае”, пробудити в українському суспільстві національні почування» [5, с. 20]. Не відходили від цієї позиції й вихованці Харківського університету, які продовжували розвиток української преси. Одним із таких був В. Маслович, редактор нового періодичного видання під назвою “Харьковский Демокрит” (1816 р.). Уже в передмові до видання він вказав основне завдання цього пресового органу: “За особливий свій обов’язок вважаю, щоб цей журнал поповнювався творами нашої країни” [1, с. 45]. Отож, твори саме української автури мали вже піднімати духовний рівень нації. У журналі вже в першому номері редактор представив художні твори, написані живою народною українською мовою. Саме це дало поштовх для продовження цієї естафети іншим періодичним виданням: “Украинский вестник”, “Вестник Европы”, “Харьковские известия” тощо.

У 1826 р. за наказом наступника Миколи І виходить “Цензурный устав”, який в історії журналістики зафіксований під назвою “чавунний”. Статут забороняв будь-які прояви вільнодумства, неповагу в бік держави та її керівництва. Особливому контролю піддавалися історичні книги, в яких присікалося свавілля думок: “Людина, яка б наважилася створювати періодичне видання, повинна була пройти спеціальну перевірку цензурного комітету з поданням до нього програми видання, своїх попередніх творів, а також (навіть!) послужного списку та інших документів, що засвідчували ревне виконання особою її посадових обов’язків” [2, с. 80].

В умовах російського імперського поневолення функціонування української пері-

одичної преси в 20-х рр. XIX ст. стало неможливим. Просвітницьке життя в Україні завмерло, українська інтелігенція змушена була шукати спроби виходу із цієї кризової ситуації, аби довести, що вона має право на свою думку та творчу незалежність.

Враховуючи цей факт, українська періодика змушена була припинити своє існування. Однак ніякі “устави” не здатні зупинити мислення. Саме тому розпочинається новий етап в історії української журналістики, ознаменований виходом історико-літературних збірників – альманахів. Цей тип видання виконував головуючу функцію в пресі в період 30–40-х рр. Як свідчить історія, дух українства відроджували саме ці неперіодичні збірники, автори яких не сприймали ворожу для нашого народу національну політику імперії.

Як відомо, альманахи, які вперше з’явилися в XIV ст., подавали календарні таблиці та астрономічні чи астрологічні додатки. У подальшому на їх шпальтах з’являються офіційні новини та матеріали розважального характеру: анекдоти, загадки тощо. Із часом альманахи друкують літературно-художні твори, що перетворює цей вид періодики на літературний збірник.

В альманахах друкували як художні, так і публіцистичні (дуже часто присвячені актуальним проблемам свого часу), наукові твори; за способом донесення інформації він нагадує журнал, що не має чітко визначеної періодичності.

Погоджуємося з думкою І. Михайлина про те, що в нелегкі часи легального існування української періодичної преси альманахи “...стали тим природним річищем, у якому протікало українське культурне життя” [2, с. 91].

І знову саме Харкову судилося розгорнути видавничу нового типу видання. Автори харківських альманахів, як зауважує І. Срібняк, прагнули “зробити їх якомога більш національними, малоросійськими, і подати в них матеріал для дослідників України” [5, с. 20].

Першими ластівками альманахової журналістики на Східній Україні були “Украинский альманах”, “Запорожская старина”, “Утренняя звезда”, “Украинский сборник”, що їх П. Федченко назвав “справжніми ранковими, досвітніми зорями в українській літературі й журналістиці, зорями, які віщували світанок в культурному житті України” [6, с. 45].

Первістком альманахової журналістики в Україні варто вважати “Украинский альманах” (1831 р.) Харківської школи романтиків, до якої входили І. Срезневський, І. Розковшенко, О. Шпигоцький, М. Костомаров, О. Корсун, Орест і Федір Євєцькі. До видання були включені літературні та наукові праці.

Саме представники Харківського літературного гуртка на чолі з Ізмаїлом Срезневським вдихнули нове життя в культурний осередок суспільства. Молода та завзята студентська молодь не могла миритися із заборонами царського уряду й стояти осторонь духовного поневолення українства. Тому були докладені всі зусилля, щоб з дру-

карні Харківського університету вийшла перша збірка гуртківців “Український альманах”. Це було прогресивне явище в історії української преси того періоду.

Син видавця Всеволод Ізмаїлович Срезневський зауважував: “...цей перший харківський альманах не був чисто літературним, а з деяким ухилом історико-літературним; це була його особливість і новина в російській літературі” [цит. за: 6, с. 35].

Українські вірші, пісні, думи, балади, статті, переклади, прозові твори російською та українською мовами заповняли сторінки першого альманаху.

Цей вид став справжнім проривом в історії української журналістики, “який прислухався своїм наступникам не тільки прикладом і традиціями, а й матеріалами” [6, с. 39].

Отож, незважаючи на пастки російської влади, все ж українська творча публіка змогла гідно заявити про себе, донести громадське слово до власного читача. Українська нація доводила свою незнищенність, тим самим торувала шлях для покращення української видавничої атмосфери.

IV. Висновки

Найбільш істотного прогресу галузь освіти та журналістики досягнула в період відкриття в Харкові вищого навчального закладу. Зміни були видимими та ефективними. Освіта в українській масі просочилася й покращила рівень освіченості та показала зразки інтелектуального, культурного й духовного розвитку української нації.

Демократичні зміни, які прийшли в країну з Олександром І, внесок Василя Каразіна позна-

чилися на долі Наддніпрянської України. Це дало можливість покращити культурний рівень, піднести народний дух та займатися просвітницькою діяльністю. Проте утиски з боку влади продовжувалися й не давали змоги повноцінно функціонувати українській журналістиці в підросійській Україні. Тому, коли можливості легальної періодичної діяльності були вже вичерпані, українці змушені були вдаватися до нових видів видавничої справи або шукати кращих умов за кордоном. Проте це вже питання потребує окремого дослідження.

Список використаної літератури

1. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Київ : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
2. Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття : підручник / І. Л. Михайлин. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
3. Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1817 / І. Л. Михайлин. – Харків : Колорит, 2007. – 366 с.
4. Пиріг П. Великий учений і реформатор Василь Каразін (до 240-річчя від дня народження) [Електронний ресурс] / П. Пиріг. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73650/19-Pyrih.pdf?sequence=1>.
5. Срібняк І. Історія журналістики (XVII–XX ст.) : підруч. для студ. вищих навч. закл. / І. Срібняк. – Київ : ВПЦ НаУКМА, Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2013. – 304 с.
6. Федченко П. Українські альманахи 30-х років XIX ст. / П. Федченко // Радянське літературознавство. – 1967. – № 2. – С. 33–45.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2016.

Usmanova E. V. Kharkov – center of cultural and educational traditions in the history of development of Ukrainian press

In the article are considered factors, which influenced the development of Ukrainian press in the territory of Eastern Ukraine in the XIX century. It is highlighted and analyzed the role of the opening of the university in Kharkov in the cultural and spiritual development of Ukrainian society, talking about reform activities of Vasily Karazin. He paid much attention to the issue of education. A significant contribution was his creation of the Ministry of Education, which began to operate in the early nineteenth century. He also worked on projects of public education in Russia. The article deals with the political situation, which affected the history of functioning of periodicals in Kharkov. In the early nineteenth century provincial journalism in Russia is almost non-existent.

Ключевые слова: *пресса, история, университет, культурно-духовное развитие, образование, реформатор, власть, альманах.*

Usmanova O. Kharkiv – the Center of Cultural and Educational Traditions in the History of Ukrainian Press

In the article research the factors that influenced the development of Ukrainian media in Eastern Ukraine in the nineteenth century. Analyzed the role of Kharkov University in the cultural and spiritual development of Ukrainian society, talking about reform activities of Vasily Karazin. He paid much attention to the issue of education. A significant contribution was his creation of the Ministry of Education, which began to operate in the early nineteenth century. He also worked on projects of public education in Russia. The article deals with the political situation, which affected on the history of functioning periodicals in Kharkiv. In the early nineteenth century provincial journalism in Russia is almost non-existent.

In terms of functioning of Russian enslavement Ukrainian periodical press in the 20 years of the nineteenth century became impossible. That is why a new stage in the history of Ukrainian journalism, marked by the release of almanac. This type of periodical played information function in media in period of 30–40 years. Again Kharkiv began publishing and information activities of the new type. So, despite the traps of the Russian authorities, Ukrainian public was able to show themselves, to bring civil word to the reader.

Key words: *media, history, university, cultural and spiritual development, education, reformer, power, almanac.*